

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINI ORFOEPIK ME‘YORLARGA O‘RGATISH VA UNING AMALIY AHAMIYATI

Jumayeva Dilnoza Baxshulloyevna

Navoiy davlat pedagogika instituti
Maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim fakulteti
Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi katta o‘qituvchisi f.f.f.d (PhD).

Usmonova Sevinch Muzaffar qizi

Navoiy davlat pedagogika instituti
Maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim fakulteti
Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi 3-kurs talabasi.

Bizning asosiy maqsadimiz-yoshlarning sifatli ta‘lim olishi mkoniyatiga ega bo‘lishga erishish ularning qobiliyati va iste‘dodini ro‘yobga chiqarish uchun barcha zarur shart-sharoitlarni yaratib berishdan iborat.

SH. Mirziyoyev.

Annotatsiya: Ushbu maqolada orfoepik me‘yorlar haqida so‘z yuritilib, boshlang‘ich sinif o‘quvchilarini to‘g‘ri yozish me‘yorlariga o‘rgatish usullari bayon etilgan. Keyingi yillarda dunyo tilshunosligida tilning ijodiy funksiyasiga qiziqishning amaliy ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘z: orfoepiya, boshlang‘ich ta‘lim, to‘g‘ri yozish meyorlari, dunyo tilshunosligi, fonetika, grafika, talaffuz

Abstract: This article talks about orthoepic standards and describes the methods of teaching elementary school students to the standards of correct writing. In recent years, the practical importance of interest in the creative function of language has been highlighted in world linguistics.

Keyword: orthography, primary education, standards of correct writing, world linguistics, phonetics, graphics, pronunciation

Аннотация: В данной статье говорится об орфоэпических нормах и описываются методы обучения учащихся младших классов нормам правильного письма. В последние годы в мировой лингвистике подчеркивается практическая значимость интереса к творческой функции языка.

Ключевые слова: орфография, начальное образование, нормы правильного письма, мировое языкознание, фонетика, графика, произношение.

Ma‘lumki, O‘zbekiston mustaqillikka erishgandan so‘ng hamma sohalarda tubdan o‘zgarishlar davri boshlandi. Jumladan, ta‘lim sohasida ham 2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan “Ta‘lim to‘g‘risida”gi qonunda ta‘lim sohasida hozirgi davrda amalga oshirilgan islohotlar o‘z aksini topadi. O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimov shunday degandi: “Ma‘lumki, o‘zlikni anglash, milliy ong va tafakkurning ifodasi, avlodlar o‘rtasidagi ruhiy-

ma'naviy bog'liqlik til orqali namoyon bo'ladi. Jamiyki ezgu fazilatlar inson qalbiga, avvalo, ona allasi, ona tilining betakror jozibasi orqali singadi. Ona tili-bu millat ruhidir”.

Keyingi yillarda dunyo tilshunosligida tilning ijodiy funksiyasiga qiziqish sezilarli darajada kuchaydi. Tilning ijodiy funksiyasini aks ettiruvchi omillardan biri “Til o'yinlari”dir. “Til o'yini” termini tilshunoslikda birinchi bo'lib nemis olimi Lyudvig Vitgenshteyn “Filofskil issledovaniy” asarida qo'lladi. A.Gridina til o'yinlari haqida fikr yuritar ekan, bu usul nutq o'stirish va til o'zlashtirishning eng samarador usuli ekanligini ta'kidlaydi. Ayrim mualliflar bunday o'yinlarni, “fonetik trenajyorlar” deb ataydilar. Ular, odatda, jurnalistlar, notiq, yuristlar, nutqida nuqsoni bor bolalar va boshlang'ich sinflarda savod o'rgatish jarayonida qo'llash uchun tavsiya etiladi.

Boshlang'ich sinflarda fonetika va grafikani, qolaversa, orfoepiyani o'rgatish orqali o'quvchilarda o'qish, yozish, gapirish, ko'nikmalarini shakllantiradi. Fonetik trenajyorlarni yaratishda so'zdagi tovushlar va harflarning sonini aniqlash, urg'u qaysi bo'g'inga tushishini aniqlash kabi holatlarga e'tibor qaratish lozim. Ma'lum belgilari bilan o'zaro zidlanuvchi unli yoki undoshlar yonma-yon kelganda talaffuzda qiyinchiliklar yuzaga keladi. Talaffuzdagi ana shu qiyinchiliklarni bartaraf etish maqsadida, fonetik trenajyorlardan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Ular nutqidagi nuqsonlarning oldini olishda fonetik trenajyorlarning o'rni beqiyosdir. Demak, aynan til o'yinlari orqali ham bolalarni orfoepik me'yorlarga o'rgatish mumkin.

Ajdodlar tomonidan yillar davomida sayqallanib kelingan tilni kelajak avlodga o'rgatish, tabiiyki, o'qituvchining vazifasidir. Ayniqsa, maktab ostonasiga endi qadam qo'yayotgan bolajonlarga dastlabki saboqni berishda boshlang'ich sinf o'qituvchilaridan yuksak bilim va mahorat talab etiladi. Hali o'qish va yozishni bilmaydigan bolajonlar uchun dastlabki saboqlar og'zaki shaklda olib boriladi. Bunda o'qituvchi o'quvchilarda adabiy til me'yorlarini rivojlantirib borishi, darsda ma'lum bir hudud shevasida emas, adabiy tildanishi, bir so'z bilan aytganda,notiqlik san'atini chuqur anglashi kerak. Mashhur notiq Sitseron: “Tarixda yaxshi harbiy sarkarda yoki yaxshi notiq bo'lish kerak”, - degan edi. Bu gapda katta hikmat bor. G'arbiy sarkardaning itoatida katta lashkar bo'lishini tasvvur qilsak, bu so'z tasodifiy o'xshatish emasligiga guvoh bo'lamiz. O'qituvchi orfoepik me'yorlarga amal qilsagina o'quvchilarda shevaga oid so'zlardan foydalanish,har xil orfoepik me'yorlarni buzish holatlarini oldini oladi. Shundagina respublika hududida yashovchi aholi nutqining bir xil bo'lishiga erishamiz.

Orfoepiya-so'zlarni, uning tarkibidagi tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish me'yorlar tizimidir.

Orfoepik me'yorlar aslida, xalq xalq jonli faktlari asosida yaratiladi –jonli tildagi turlicha talaffuz ko'rinishlaridan adabiy til an'alariga taraqqiyot traditsiyalariga mos keladiganlari tanlanadi. Masalan,o'zbek shevalarida bir so'z turlicha talaffuz etiladi: yo'q-jo'q; men-man; aka-oka kabi. Orfoepiya esa adabiy talaffuz me'yori (orfoepik norma)ni o'rgatadi.

Ba'zi orfoepik me'yorlar:

1)i unlisi:

a)bir bo'g'inli so'zlarda qisqa va ingichka talaffuz qilinadi:til, tish kabi.

b) q,g',x undoshlari bilan yondosh qo'llanganda yo'g'on talaffuz etiladi:qish, g'isht kabi.

d) bu unli so'z oxiridagi ochiq bo'g'inda bir oz kengayadi (“i”dan kengroq, “e”dan torroq) tepki, bordi, xuddi kabi.

2)u unlisi:

a) ko'p bo'g'inli so'zlarning urg'usiz bo'g'inida qisqa (tush, pul) urg'uli bo'g'inda esa kuchliroq (bulut, yetuk, popuk kabi)

b) k, g, y undoshlaridan keyin ingichka (old qator unli tarzida), q, g', x undoshlaridan so'ng yo'g'on (orqa qator unli tarzida) talaffuz etiladi.

d) -uvchi, -uv affikslari tarkibida cho'ziqroq aytiladi: yozuvchi, o'quvchi, oluv kabi Boshqa tillardan o'zlashtirilgan ayrim so'zlar orfoepiyasi:

1. Turkiy tillarda, ma'lumki, f undoshi bo'lmagan, shuning uchun jonli so'zlashuvda arab, fors, rus tillaridan o'zlashgan so'zlarda "f"ni "p" deb talaffuz etish hollari uchraydi: ulfat>ulpat, faner>paner kabi. Hozirgi o'zbek tilida ularni "f" holida talaffuz etilishi me'yor holiga keltirilgan.

2. Arab tilidan o'zlashtirilgan ta'na, da'vo, ma'no, me'yor kabi so'zlarning birinchi bo'g'inidagi unlilar bo'g'iz artikulyatsiyasi bilan cho'ziqroq talaffuz etiladi.

3. Rus tilidan o'zlashgan so'zlarda "i" unlisi o'zbek tilining "i" unlisidan torroq va cho'ziqroq talaffuz qilinadi: til(o'zb)-ti: r(rus)

Xulosa qilib shuni aytib o'tish kerakki, to'g'ri talaffuz nutq madaniyatining muhim belgilaridan biri sanaladi. Adabiy tilda to'g'ri yozish qanchalik muhim bo'lsa to'g'ri gapirish ham shunchalik ahamiyatlidir.

Yosh avlodni tarbiyalashdek o'ta mas'uliyatli ishni o'z zimmasiga olayotgan talaba o'z fanini chuqur o'rganishining o'zi yetarli emas. Chunki o'qituvchning nutqi o'tmas, nochor bo'lsa, uning bilimi qanchalik tugal bo'lmasin, o'ziga ham o'quvchiga ham azob. O'qituvchi o'zini ham, so'zni ham qiynamaydigan, ravon ifodalarga nutqi boy bo'lib, shevalardan foydalanmay, orfoepik me'yorga amal qilsagina, o'quvchilarni mahliyo etib, bermoqchi bo'lgan bilimni yosh inson shuuriga osonlik bilan olib kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. S.Matchonov, H.Baniyeva, X.G'ulomova, Sh.Yo'ldosheva, G.Xolboyeva. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi darslik. Toshkent.2021.
2. M.E.Toirova. Ona tili 4-sinf 1-qism. Tosh.2023
3. Жумаева Д.Б. Антропоним мурожаат бирликлари ва уларнинг нутқий-мавзуй турлари // Сўз санъати. – Тошкент, 2022. – № 6. – В. 180-185 (10.00.00. № 31).
4. H.A. Jamolxonov "Hozirgi o'zbek adabiy tili"